

EGRY GÁBOR

METSZETEK PROKRUSZTÉSZ ÁGYÁBÓL

Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2013, 608 oldal

Nehéz könyvekről nehéz írni – szólhatna a jópofának szánt felütés, miközben azon tűnődünk: mi is Bárdi Nándor lényegében egy életszakaszt lezáró kötetének műfaja? Ám amennyire elbizonytalanító a kérdés, annál jogosabb – legalábbis, ha közelebb akarunk kerülni a munka értelméhez, s ezen nem a leírt szöveg üzenetét, mondandóját, következtetéseit értjük, hanem mindenekelőtt a könyv funkciója felől közelítjük meg azt. Elvégre a magyar kisebbségtörténet-írás ismerői számára Bárdi Nándor munkássága megkerülhetetlen és egyúttal óhatatlanul is mérce, a mű pedig közel két évtized kutatásainak egyféle lehetséges összefoglalása. Azonban bevezetőjében ő maga sem ezt, vagyis a lezárást és esetleges újrakezdést emeli ki elsősorban, hanem pályája dokumentációs, anyaggyűjtő, adatbázis-építő tevékenységét, ahhoz képest láttatja kicsit meglepő módon másodlagosnak a feldolgozást.

Az persze kétségtelen, hogy az *Otthon és haza* a munkásságot ismerők számára valóban inkább az úton lévő és nem a megérkező kutató munkája. Ezt Bárdi Nándor sem hallgatja el, nagyon korrektül és előzékenyen meg is jelöli, hol olvashattuk a kötetben összefogott munkák korábbi változatait, annak ellenére, hogy a munka nem tanulmánykötet. Így lesz az egymás mellé rendezett tanulmányokból, sőt időnként kismonográfiákból egység, noha mégis nehéz lenne valódi monográfiaként olvasni a könyvet. De nem is pusztán tanulmánykötet ez, és nem csak azért, mert a régi szövegekből óhatatlanul újak lesznek önmagukban és összerendezve. A szövegek – a bevezetést követő nyolc tanulmány – végső soron mind azt próbálják meg körüljárni, hogy miként is teremődik meg az általában csak romániai magyarságnak nevezett közösség. Noha Bárdi Nándor érezhetően próbál óvatosan, visszafogottan fogalmazni, elkerülni azt, hogy magát a csoportot létezőnek vegye már a történeti elemzés és értelmezés tanulságainak ismeretét megelőzően is, azért vélhetően kevés olvasó teszi le a kötetet úgy, hogy ebben a tekintetben kételeyi lennének.

Nem a munka – implicit – tárgya, sokkal inkább a nézőpontok, a lépték és időtartam, s az ehhez társuló fogalmi keret az, ami váltakozik az (eset) tanulmányokban. Olvashatunk a székelyudvarhelyi hatalomváltásról, az Országos Magyar Párt 1923–24-es elnökválságáról és a kisebbségi, budapesti és bukaresti politikai stratégiák ehhez kapcsolódó ütközéséről, az 1940 után Ma-

gyarországon politikai szerepet vállaló erdélyi elit új, a magyar szupremáciát mindenek elé helyező nézőpontjáról, a magyar kormány összetett és sokféle részérdeket tömörítő szakpolitikai intézményeiről, melyek feladata a kisebbségi magyarság ügyeinek intézése volt, a romániai magyarokkal fenntartott kapcsolatok sajátosságairól, a szereplők érdekeiről és felfogásáról, a magyar kisebbség belső megosztottságáról és ennek a politikai és közösségszervező elképzelésekre gyakorolt hatásáról, és a kisebbségi generációk egymáshoz, közösségükhöz és az őket körülvevő központokhoz való viszonyáról is. Az első világháború végi összeomlástól és hatalomváltástól az 1989-es rendszerváltásig, Székelyudvarhelytől Kolozsváron át Budapestig és Bukarestig jutunk el, és közben szépen-lassan feldereng, majd megszilárdul a romániai magyarság is, alulról, belülről és kívülről nézve egyaránt.

Bár a témák váltakoznak, továbbá az egy-két éves, szinte összesűrített, kulcsfontosságú korszakokat bemutató részeket egy-egy intézményi kört elemző, végül pedig évtizedeket átfogó, absztrakt problémákat (kisebbségi stratégiák, generációk) taglaló fejezetek követik, a munka nézőpontja mindezzel együtt is elsősorban felülről lefelé tekint, a kisebbségi közösséget látó, érteni vélő, annak képviselőjét ellátni szándékozó és mindenekelőtt annak megszervezésére törekvő szereplők – Bárdi szavaival a működtetők – felől mutatja meg a romániai magyarságot. Kezdetben csupán egyetlen városban, majd az uralomváltás során kirajzolódó körvonalai – elsősorban a pozícióvesztés, kiszolgáltatottság – révén aztán a magát a közösségi szuverenitás letéteményesének látó párt Budapesttől és Bukaresttől is eltávolodó stratégiaválasztása által, majd a kisebbségi korszakból leszűrt következtetések nyomán a magyarság hatalmi és társadalmi pozícióit akár diszkrimináció révén is biztosítani szándékozó szereplők szeme előtt lebegő, társadalmilag és önazonosságában egységes, a nemzet jövőjét önszerveződéssel megmutató regionális közösségként, később a budapesti revíziós törekvések és az erdélyi intézményépítő és közösségszervező tervek gyakorlati megvalósításának metszéspontjában kiépülő struktúrák által, végül az egyes kisebbségi csoportok és generációk közösségvízióiként.

Ennek megfelelően a romániai magyarság közössége látszólag nem statikus és állandó, valamiképp mindig más és változik. A budapesti kormányzatok számára elsősorban szervezeteik lojalitása és a magyarság megőrzése fontos, főként a revízió jogosságát alátámasztandó. A dualista Magyarországot maga mögött hagyó régi politikusi kör, az egykori román és szász nemzetiségi mozgalmak modelljében gondolkodva, főként kisebbségi jogvédelem és politikai érdekképviselő révén vélte elérhetőnek a kisebbségi jogok megszerzését és a közösség autonómiáját. Világháború előtti ellenzékük számára egy demokratikus, vagyis a régi elittel szemben a tömegeket is integráló, a demokratikusnak gondolt utódállamba való beilleszkedést is elfogadó megoldás tűnik reálisnak. Egy évtizeddel később az első kisebbségi generáció tag-

jai viszont a népszolgálat eszméje révén a kisebbségi létben elengedhetetlen közösségi felelősségvállalás és összezáras segítségével gondolnak kitorni a kisebbségi létből, és megteremteni egy új, korszerű és mindenekelőtt autentikus nemzeti létformát. A következő világháború után helyzetbe kerülő baloldali ellenlábasaik pedig az új társadalmi rend keretei közt remélik a kisebbségi intézményesülést.

A változás, pontosabban a közösség ebben az értelemben vett konstruált jellege azonban inkább utólagos (de)konstrukció. Különösen a két világháború közt volt szinte magától értetődő, hogy van romániai magyar közösség, amelynek határai tulajdonképpen adottak, a közösségszervezők és nemzetépítők víziója csak megjeleníti azt, feladatuk pedig nem más, mint kijelölni és megóvni ezeket a határokat – akár intézmények révén, akár cselekvő közösségbe összefogva a kisebbségi magyarságot. A romániai magyarság ezért aztán a kötetben is jórészt az ő pillantásuk, tekintetük révén mutatkozik meg. Az válik azonossá a kisebbségi társadalommal is, ahogyan ők látják a közösséget, anélkül, hogy a munka megkísérelné ezt a fogalmat történetileg is megragadni. A rövid fejezet a magyar közösségek társadalmi helyzetéről maga is csak makrostatisztikákkal foglalkozik, és mint ilyen, nem is szakadhat el a statisztika révén egységesnek, bár tagoltnak láttatott közösség képétől.

Bárdi két módon próbálja meg kivédeni ezt a csapdát – ez azonban egyúttal magának a kötetben alkalmazott megközelítési módnak a korlátait is feltárja. Egyfelől hangsúlyozza, hogy a szereplők és azok lépései, pozíciója felől láttatja a közösség problémáját is, vagyis tulajdonképpen ennek a konstrukciónak az esemény- és személyi történetét mutatja meg anélkül, hogy eleve elfogadná a szereplők nézőpontját. Másfelől pedig megkísérel egy olyan fogalmi keretet kialakítani, ami a kortárs társadalomtudományok felől értelmezi a történeti folyamatokat.

Bár mindkét megoldás hasznos, egyik sem lehet maradéktalanul sikeres. Ami a szereplők pozícióit és szándékait illeti, a húszas évekre vonatkozóan valóban kiterjedt anyagot vonultat fel, ezzel kapcsolatban tényleg feltárul a magyarságpolitika és a kisebbségi elit boszorkánykonyhája – a legpitiánerebb egyéni haszonszerzésig menően. Ebből következően kézzelfogható, hogy a szándék, az egyéni vízió nem szükségszerűen azonos a valósággal, aminek reprezentációja nevében sor kerül rá. Bethlen István kétes hitelügyei, Bernády György liberális kapcsolatainak gazdasági háttere, Ugron István nőügyei, a minden kortársa által elhivatottságáért dicsért Gyallay-Pap Domokos csalárd pénzszerzési kísérlete nem pusztán kis színesek a történetben, hanem egyúttal arra is alkalmasak, hogy megtörjék a magasztos forrásszövegek hatását, és emlékeztessenek rá: szöveg és szándék, szöveg és valóság azonossága nem magától értetődő.

A harmincas évek új generációja esetében azonban a kötet túl idealista, mintha maga is hatása alá kerülne a kétségtelenül tehetséges generációs cso-

port önazonosságában is domináns, közösségvíziójukban rendre visszatérő morális alapozású elhivatottságeszmének és az ehhez kapcsolódó önképnek is. Pedig nem csak a kötet 4. fejezetében bemutatott szemléletváltás, a kisebbségi etikával szemben a magyar szupremácia és az ehhez kapcsolódó diszkriminatív politika nyílt felvállalása figyelmeztetne ennek veszélyeire. A munkához alaposan tanulmányozott dokumentumokból kiderül, hogy ez a generáció végső soron kompromisszumot kötött az általa kezdetben támadott régi elittel, aminek során azok támogatását személyes előnyökre is váltották. Ennek tükrében pedig köteleességvállalásuk és népszolgálati eszméjük saját társadalmi és intézményes pozíciójukat igazoló aspektusa és funkciója is élesebben sejkik fel. Vagyis a működtetés, a magyarságpolitika személyi és eseménytörténete – a diplomácia- és politikatörténet elemzéseikhez hasonló módon – valóban megkerülhetővé tenné a közösség történeti létének problémáját, a politikában felszínre kerülő közösségvíziók érvényességét, de csak akkor, ha minden időszakra vonatkozóan hasonló mértékben és módon érvényesülne.

Az ehhez hasonló egyensúly azonban más módon, nem csupán a részletek, hanem az általános folyamatok felől is jobban érthetővé tenné a könyvet. Ha valamivel részletesebben szó esne a magyarországi szellemi, ideológiai változásokról és arról, hogyan alakul ezek nyomán a kormányzati nemzetkép, akkor éppen a harmincas évek erdélyi, részben személyi változásai is érthetőbbé válnának. Némileg leegyszerűsítve: a harmincas években nemcsak az jelent lényeges változást, hogy a miniszterelnökség helyett a külügy jut nagyobb szerephez a magyarságpolitikában, hanem az is, hogy Bethlen magyarságfelfogása után Gömbös nem csekély hatású programja, majd az őt követő kormányzatok társadalmi reformgondolatai egyúttal egy olyan közösségképet is legitimáltak, amelyik kompatibilis volt az új generációéval, és így azok helyzetbe hozását is megkönnyíthette, még akkor is, ha a magyarságpolitika alakítóinak személyi köre nem változott lényegesen.

Ami a fogalmakat illeti, a Bárdi Nándor által alkalmazott fogalmi keret elsősorban az általa elbeszélte történet politikai dimenzióját, vagyis a cselekvést, az akciót emeli ki. Kulcsfogalmi a magyarságpolitika (a kisebbségi magyarsággal kapcsolatos cselekvés), a kisebbségpolitika (az egyes utódállamok általában vett kisebbségekre vonatkozó politikája), illetve a kisebbségi elit saját politikai fellépése. Ez tehát alapvetően a könyv fő kérdését jelentő közösségkonstruálási folyamat konstrukciós oldalát helyezi előtérbe. Magában foglalja emellett az egyes szereplők közti viszony problémáját is, de nem csak az egyes szereplők mindennapi értelemben vett viszonyrendszere, akcióik egymásutánja vagy éppen akció-reakció jellegű összefüggése értelmében. A politikai nemzet, kulturális nemzet, nemzetiség, kisebbség, népkisebbség fogalmi a munkában egyúttal a közösség belső és külső integrációját is jelzik és jellemzik, miközben magyarság- és kisebbségpolitikai programokat is ta-

karnak. Magyarország felől nézve a kulturális nemzet egységének megőrzése a revízió előfeltétele, a politikai nemzet viszont olyan etnokulturális jegyeket is tartalmaz, melyek híján a magyar kisebbség, egy másik nemzetállamból kiszakadva, csak a politikai rendszer része lehet Romániában. A nemzeti kisebbség éppen ezt, a leválasztást, a nemzet tágabb közösségének folyamatos létét fejezi ki, a nemzetiség viszont önálló, csak az adott állam vonatkozásában értelmezett közösséget takar.

Ezek a relációk azonban, amennyiben nem cselekvőkről, hanem a közösség egészéről van szó, az egész kötetben csak különböző szintek között, tulajdonképpen aszimmetrikusan jönnek szóba: a kisebbségi magyar közösség miként viszonyul a tágabb értelemben vett magyarsághoz és Romániához? A magyar és román (és részben a német) nemzeti közösséget viszont olyan párhuzamos nemzetépítésként és nemzeti mozgalomként ragadja meg, amely szükségszerűen vagy hallgatólagosan azonos ezekkel az átfogó nemzeti közösségekkel.

Ezzel kapcsolatban három olyan kérdéskört emelek ki, melyek jól mutatják az egyébként érvényes megközelítés korlátait. Először: a korabeli és a mai, analitikus fogalmak időnként összefonódnak, ami hozzájárul ahhoz a korábban már említett problémához is, hogy a közösség történeti perspektívából is pont olyannak tűnik, mint amilyennek működtetői látni vélték. Emögött általában felemás fogalomtörténeti megközelítés áll.

Egyik példája ennek a demokrácia, a demokratikus közösség képe, ami már a húszas évek Országos Magyar Párton (OMP) belüli küzdelmeiben is kiemelkedő szerepet kapott, a harmincas évektől kezdve pedig a megújuló magyar kisebbség egyik fő jellemzőjének tartották. Nem csak az nem világos azonban a munkából, hogy mi a viszonya a húszas évek *baloldali*, vagyis az 1918 előtti Magyarország függetlenségi, polgári radikális irányzataiból kinőtt szárnya demokráciafelfogásának, amely alapvetően az OMP társadalomszervező szerepén belül a belső procedurális demokráciát tételezte, s a dualista Magyarországon a politikai részvételben korlátozott csoportok integrálását célozta, ahhoz a demokráciafogalomhoz, amely a harmincas években a harmonikus, konfliktusmentes belső érdekiegyenlítést, és mindenekelőtt a társadalmon belüli szimbolikus különbségek lebontását tűzte ki célul. Az sem világos, hogy mindezek miben különböznek a közkeletű vagy akár az érvényes politikatudományi demokráciafogalomtól. Ennek következtében viszont az olvasó nagyon könnyen a mai demokráciával, annak fogalmával azonosíthatja a korszak demokráciáját, még akkor is, ha például a Vásárhelyi Találkozó nyilatkozatából idézett megfogalmazás nyilvánvalóan egészen más demokráciáról beszél.

Egy másik, szintén sokatmondó példa a nemzetiség, nemzeti kisebbség fogalma, például a 9. fejezetben. Itt sem mindig különül el egyértelműen, hogy a fogalom a korabeli vagy a mai használata szerint értendő, miközben a szö-

veg kifejezetten hivatkozik az előbbire is. Azt állítja, hogy Romániában az alkotmány nem ismert nemzeti, csak vallási kisebbségeket, ugyanakkor a magyarságot nemzeti kisebbségnek tekintették, megkülönböztetve az 1944 után használt nemzetiségtől. A korabeli román államszervezet fogalomhasználata azonban némileg más képet mutat, és más fogalomtörténet rajzolódik ki belőle. Az alkotmány az etnikai eredet, a nyelv és vallás különbségéről (*deosebire*) beszélt, a vallási kisebbség fogalma legfeljebb közvetve fordult elő, a hatósági kategorizáció viszont egyértelműen nemzetiségről (*naționalitate*), nemzeti hovatartozás értelemben, megkülönböztetve az állampolgárságtól (*cetățenia*) vagy alattvalói minőségtől (*supușenie*). A politikai nyelv viszont kisebbségekről (*minorități*) beszélt, nemzeti kisebbségek értelemben. A harmincas évek végére aztán fontos elmozdulás történt, ami jól jelezte az etnokratikus államfelfogás erősödését. A nemzetiség helyét a hivatalos kategorizációban az etnikai eredet (*originea etnică*) fogalma vette át. Az azonban biztos, hogy a munka fogalommagyarázata nem a román gyakorlatot tükrözi, hanem a korabeli magyar kisebbségi teoretikusok nemzeti és népkisebbségről, valamint nemzetiségről kialakított nézeteit veszi analitikus kategóriának.

Némileg paradox módon arra is akad példa, és ez a második kérdés, amit érdemes felvetni, amikor viszont éppen a korabeli fogalmak analitikus éleségű elválasztása miatt vesznek el fontos aspektusok, mindenekelőtt a különböző eszmei és politikai irányzatok közti affinitás lehetősége és okai. Ha tetszik, a szándékos vagy akaratlan félreértés az, ami elvész. Erre is jó példa a demokrácia fogalmának korabeli használata, de ugyancsak fontos például a népszolgálati eszme képviselőinek a korabeli organikus nacionalista és totális jegyeket is mutató irányzatok képviselőihez való viszonyának megértésében. Nagy gondot fordít például arra, hogy a népi-nemzeti és a népnemzeti (*völkisch*) különbséget felvázolja. De ha csupán a két fogalom különbségét vesszük számba, akkor nem tudjuk megmagyarázni az esetleges affinitást, sőt ilyesmi egyenesen elképzelhetetlen lesz. Holott például a *Quadragesimo Anno* enciklikát az *Erdélyi Tudósító*ban Venczel József, György Lajos és Márton Áron vezetésével ismertető keresztényszociális, népszolgálati csoport egyik tagja, Henter Kálmán néhány évvel később a Vasgárdát látta megfelelő modellnek a magyar ifjúság megszervezésére. Mivel a munka éppen arra helyezi a hangsúlyt, hogy finom elemzéssel elkülönítse a népszolgálat eszméjét, ezen belül annak keresztényszociális alapjait ezektől az irányzatoktól, ezért éppen Henter lelkesedése, ha szóba kerülne, érthetetlen lenne, holott erre a két irányzat korabeli fogalomrendszere, figyelembe véve a fogalmak átfedésének lehetőségét is – kezdve mindkettő határozott vallásos orientációjával – könnyen magyarázattal szolgálhat.

A harmadik probléma, amit érdemes megemlíteni, a használt nemzet-, illetve közösségfogalom korlátaira vonatkozik. Egyfelől már a politikai és kulturális nemzet kettősségének adekvát volta is felvethető, különösen a

nacionalizmuskutatóknak vonatkozó kritikáinak tükrében. Ugyanakkor kétségtelen, hogy ha a közösség esetleg nem is ragadható meg ezek keretei közt, a szereplők és működtetők világképe valóban értelmezhető ilyen módon. Mindazonáltal, különösen akkor, ha a szereplők fogalmi összecsúsznak az elemzés fogalmi keretével, ez a megközelítés megkérdőjelezi vagy láthatatlanná teszi a sokszor a szereplők által tételezett közösségen belülről, de az intézményrendszeren kívülről érkező alternatív nemzetépítési kísérletek közül azokat, amelyek éppen ennek a kettősségnek a megtörésén alapultak. Bár kétségtelen, hogy ez a jelenség, mindenekelőtt az aktivisták tevékenysége révén, sokkal jobban tetten érhető a két világháború közti Csehszlovákiában, a régi osztályoktól megszabadított és a tömegekből újjáalakult, ezért Magyarországot is elutasító csehszlovákiai magyarság eszméjének formájában. De a román kisebbségpolitika egyes elemeinek, főként a magyar tömegeknek az oligarchikus vezetéséről való leválasztására irányuló kezdeti szándékoknak az egyik lehetséges értelmezése éppen ez, csakúgy, mint az 1940 utáni magyaré. Még akkor is, ha végső soron ennek kimenetele tulajdonképpen csak egy polgári kultúrájától megfosztott rurális folklórközösség lett volna.

Ennél azonban lényegesebb kérdés, hogy a párhuzamos nemzetépítés tézise és a politikai és kulturális nemzet éles kettéválasztása miatt óhatatlanul is a kisebbségi magyarság történetének elkülönítő elemei kerülnek előtérbe, az összefonódó történeti szálak pedig szinte teljesen eltűnnek. Ennek egyik következménye például, hogy a kötetben lényegében nem, vagy csupán az egységes román nemzetépítés képviselőiként jelennek meg azok a regionális szereplők, akik egyébként maguk is egy versengő közösségvizíót képviseltek. Olyan esetekben is tetten érhető a probléma, mint például amikor arról beszél, hogy már a 19. században a szomszédos új nemzetállamok feladata volt a Magyarországon élő kisebbségi románok, szerbek integrálása saját államiságukhoz. A beállítás nem egyszerűen csak túlzó, sokkal inkább determinisztikus, noha van ellenpélda, hiszen sem a csehekről nem állítaná senki, hogy feladatuk volt a szlovákok integrálása, sem a magyar állameszme elfogadása, vagy valamiféle regionális közösség (például Bukovina) mellett fellépő nemzetiségi elitcsoportokról, hogy valójában nem is tartoztak volna az adott nemzetiséghez.

Pedig ennek a versengő nemzetképnek a tartalma és reprezentációjának működtetése nem csupán érdekességként kaphatna szerepet az elbeszélésben, hanem olyan, a magyar regionális szereplők tevékenységével összefonódó történetként, ami egyúttal, az 1940 utáni észak-erdélyi fejleményekkel összehasonlítva azok értelmezését is jobban segítené. Ha azonban az utódállamok egységesítő politikája nemzetiesítésként, nem pedig a többségi regionális eliteket is a magyarokhoz hasonló módon érintő homogenizációként jelenik meg, akkor nyilván ezek a regionális momentumok sem tűnhetnek elő. Holott – és éppen ez a kötet egyik fontos tanulsága, még a fent emlí-

tett korlátokkal is – a romániai magyar kisebbség nevében fellépő elitcsoport fokozatosan kettős szerepbe került, egyfelől regionális érdekek képviselőjeként, másfelől a magyar nemzetépítés ágenseként. Ezt a két szerepet pedig úgy kapcsolták össze, hogy az utóbbit is az előbbi érdekében használták fel. Egyféle szubszidiarisztikus nacionalizmus jegyében elvitatták a központ jogát ahhoz, hogy a valódi helyzetet nem ismerve, meghatározhassa a nemzetiségítés eszközeit és tartalmát Erdélyben. Ez azonban éppen a megfelelő román analógia tükrében nem eseti, a magyar kisebbségek sajátos fejlődéséből következő fejlemény volt, hanem strukturális meghatározottság.

Azzal kezdtem, hogy a kötet fő kérdése maga a közösség, a kisebbségi magyarság és annak viszonya a külső szereplőkhöz. Ennek a megközelítésnek a fentebb vázolt korlátai nem azt jelentik, hogy a kötetből ne rajzolódna ki nagyon is világosan maga a romániai magyarság is. Bárdi Nándor elbeszélésében ezt a közösséget egy belül a régi Magyarországhoz és a Horthy-korszakhoz való viszonyában megosztott, eltérő közösség-szervezési vízióval rendelkező csoport szervezi újjá, Budapest aktív segítségével. Míg a belső ellentéteket végül jórészt az OMP szervezeti keretei közt próbálják meg feloldani, a húszas évek közepén sikeresen meglazítják mind Budapest, mind Bukarest befolyását a párt és így értelmezésükben a közösség belső ügyeire, jórészt egyébként az erdélyi regionális hagyományok nyújtotta intézményes keretek segítségével. Miközben az erdélyi regionális különállást politikai programmá emelő korai transzszilvanizmusról a harmincas évek elejére, partner hiányában, kiderül, hogy illúzió, ezzel egy időben generációs váltás következik be és az új, immár kisebbségi korszakban szocializálódott, az elit szerepére törő csoport egy nagyon eltérő, harmonikus, a társadalmi különbségeket leépítő közösségkép alapján képzeletben el a közösség önszerveződését és a társadalmi feladatok újraosztását, az egyén közösségért vállalt felelősségét abszolútizálva. Közben a revízióknak sem marad alternatívája, így a romániai magyarság számára 1940 és a visszacsatolás örömmünnepe, ezt azonban már egy, a magyar szupremáciát alátámasztó politika követi, miközben a közösség-szervezés kisebbségi modelljét is megpróbálják átmenteni. 1944 után, elsősorban Románia szovjetizálása nyomán az önálló közösség-szervezés lehetősége is elvész, 1989-ig a kisebbségi elit szerepét betöltők alapvetően csak a román magyarságpolitika keretei közti érdekérvényesítésre képesek, de saját kisebbségi politikájuk nem lehet.

A közösség azonban valójában mégsem tárgya a munkának, és a közösség konstrukciójának is csak egy részét, a nemzetépítők tevékenységét ismerhetjük meg, a közösséget csak az ő szemükkel látjuk. Határai ott húzódnak, ahol ők kijelölik, tagjai azok lesznek, akikről ők ezt adottnak veszik, vagy akiket be akarnak emelni, tulajdonságait ők határozzák meg, még akkor is, ha ezt tudományos munkákra alapozva teszik. Az azonban, hogy a közösség elképzelt tagjai valójában miként viszonyultak ahhoz, elfogadták-e an-

nak normáit, követelményeit, vállalták-e az azonosulást, ebből a nézőpontból már nem látható. Vajon a közösségi identifikáció gyakorlatai milyen körre terjedtek ki? Mennyire volt sikeres a társadalomszervezés, különösen annak tükrében, hogy az OMP vezetői meglehetősen gyakran panaszkodtak a magyarság többféle módon kifejezésére jutó passzivitására vagy a párt gyenge szervezetségére? (Csehszlovákiában a magyarok jelentős része politikai választásával is kifejezésre juttatta, hogy nem fogadja el a magyar pártok értelmezését a közösség mibenlétéről. Romániában ugyan az OMP állította, hogy a magyarok rájuk szavaznak, de egyúttal a választások manipulált jellegét is hangoztatta, és az utóbbi tükrében kérdéses, hogy valóban meg tudták volna mondani, hogy szabad választásokon ténylegesen a magyarság mekkora része nem választotta volna a párt képviselőit.) És vajon valóban csak kíméletlen nemzetiesítésként értelmezhető az államapparátus tevékenysége? Nincs különbség politika és alkalmazás között?

De érdemes még továbbmenni az újabb kérdésekkel. Ha a kötetben a romániai magyarság közösségét valóban elsősorban a szereplők szemével és koncepciói alapján látjuk, akkor ennek a megközelítésnek a fentebb vázolt korlátai tükrében óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy reális volt-e egyáltalán bármelyik közösségszervező modell. Ezek a jól kidolgozott víziók egy önazonosságában homogén csoportról, amelyik funkcionálisan képes teljesen elkülönülni Erdélyben, és ezzel létrehozni a kisebbségi társadalmat, vajon tényleg megvalósíthatóak voltak? Bár a harmincas évek már valóban arról szólt, hogy akár jogi eszközökkel is megteremtsék ezt a helyzetet, de az egyáltalán nem mondható, hogy ez igazolná a külön nemzeti társadalmak létét ugyanabban az állami vagy regionális keretben. Ettől kezdve viszont már maga a kisebbségi közösség léte és mibenléte is fontos kérdéssé válik. Olyan kérdéssé, amelyre az *Otthon és haza* fogalmi keretei között és perspektívájából nem kínálkozik válasz.

Mindezzel együtt fontos még egyszer hangsúlyozni, hogy a munkában fessegetett kérdések lényegiek és reálisak. A kötetből kirajzolódó kép meggyőző és megalapozott. Fontos továbbá kiemelni, hogy a hatalmas feldolgozott anyag, ami helyenként szinte már egy forráskiadvány részletességével tesz közkinccsé idézeteket és lábjegyzeteket, hosszú ideig kínál még anyagot a kutatóknak, és a közösséget működtető szerkezetek feltárására is nyílik még tér. Korlátai elsősorban nem a kötet esetleges revíziójáról szólnak, hanem az értelmezés éppen a munka alapossága miatt immár talán termékenyebb irányairól és lehetőségeiről. Ezek tükrében Bárdi Nándor kötete mégis inkább egy pályaszakasz vége, mint megálló egy nagy utazás során.